

СИМВОЛИЧНИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ В ЦЕРЕМОНИИТЕ ПО ПОДПИСВАНЕ НА НЬОЙСКИЯ ДОГОВОР И ПО НЕГОВОТО ДЕНОНСИРАНЕ

Гл. ас. д-р Григор Х. Григоров

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН

Abstract. The article interprets the ceremonies of signing the Treaty of Neuilly (27th November 1919) and of its denouncement (23rd July 1940). A typological parallel with the two Armistices signed near Compiègne (of 1918 and of 1940) and the two Treaties of Versailles (of 1871 and of 1919) between Germany and France serves as a prelude to the thesis that a high degree of quotation is a very characteristic feature of such ratifications. It has been argued that the winners usually shape the *mise-en-scène* of the ceremony (the chosen date and place play a particular role here) in such a manner that allows them to present their will from the position of power as a “righteous” retaliation for a suffered outrage in the past: this strategy can be called *symbolic revanchism*. When, at the whim of Fortune, the defeated get a war revenge, they respond to the challenge with revanchist gestures, such as taking as trophies the relics that keep the memento of their enemies’ triumph. Thus, the analysis succeeds in interpreting a variety of unconventional gestures of the hostile sides as lines in a meaningful dialogue held on a symbolic level.

Keywords: Treaty of Neuilly; ratification; ceremony; ritual; symbolism; symbolic revanchism.

Често се казва, че детайлите в международния протокол са важни и носят дълбинни послания. Ако това е вярно, а повод за усъмняване няма, тогава споразуменията за мир, като актове с най-значими последствия, трябва да са преизпълнени със смисъл. В следващите страници ще анализирам символичните действия, извършени в рамките на церемониите по сключване и по „денонсиране“ на Ньойския договор¹. И по-точно онези сред тях, които имат значение не само сами по себе си, но и като огледални отговори на отдавна извършени насрещни символични действия. Ще интерпретирам тези жестове и контражестове като реплики в един диалог между победители и победени, които звучат през десетилетия и столетия. Темата на този укрит на втори план

диалог е *реванишът*, а случаят *Ньойски договор* представя само отделна версия на една, както изглежда, много по-разпространена практика.

Разглежданите случаи са известни, но като че ли никой досега не е направил опит да очертае сложната плетеница от символични и реални пакости, които взаимно си правят страните. Реконструираният сюжет сякаш „по вероятност и необходимост“ се разгръща по модела за образцова трагедия, препоръчван в „Поетиката“ на Аристотел: подчинявам на тази аналогия логиката на разгръщане на статията. Начинанието следва методологически и книгата „Завладяването на Америка“ на Цветан Тодоров, тълкуваща причудливите жестове на водачите на две враждуващи страни (Кортес и Монтесума) като реплики в диалог със своя дълбинна логика (Todorov 1992).

ПЪРВО ДЕЙСТВИЕ

Сключването на Ньойския договор

Начално състояние. Празникът на Българската армия (1888 – 1919 г.)

В началните години след нейното създаване Българската армия няма общ военен празник, а отделните бойни части честват деня на своя патрон – светец или височайша особа. След Сръбско-българската война всеки полк започва да почита годишнините от водените от него сражения, ала това се оказва неудобно. Ето защо, през 1888 г. за общ военен празник е обявен 8 ноември (Ден на българската победа при Сливница) – решение, преосмислено през 1898 г., когато за тържествен ден на Българската армия ден е избран 15 ноември – датата на капитулацията на Сърбия. Така се заражда *Денят на победите* – официален военен празник, отбелязван следващите две десетилетия с молебени, панихиди, речи и паради. С приемането на Григорианския календар през 1916 г. празникът е пренасрочен на 27 ноември (по: Eldarov 2004; Dobrev 2014, pp. 5 – 84).

Завръзка. Процедурата по сключване на Ньойския договор

Случва се обаче така, че през 1919 г., именно на 27 ноември, в Парижкото предградие Ньой България е принудена да ратифицира катастрофалния за нея мирен договор, уреждащ следствията от поражението ѝ в Първата световна война. Дали актът на подписването през 1919 г. е насрочен нарочно именно в деня на сръбската капитулация от 1885 г., или става дума за случайно съвпадение?² Допускам, че това е добре обмислено решение, мотивирано и от насрещен прецедент: след Сръбско-българската война от 1885 г. двете страни договарят условията на мира в Букурещ на 18 февруари 1886 г., но по настояване на българската страна споразумението е подписано на следния ден, така че събитието да бъде обвързано с Деня на Освобождението.³

Цялата предистория на сключването на Ньойския договор навява подозрение, че политиките от Съглашението протакат процедурата, за да се дочака замислената дата. Ето какво се случва: мирната конференция е открита в Па-

риж в началото на 1919 г., като в нея по регламент участват десетки държави победители, но решенията *de facto* се взимат от Върховния съвет на конференцията, в която представители имат: Великобритания, САЩ, Франция и Италия, а по-късно – и Япония (тук и надолу – по: Raychevski 2019). Установена е следната процедура: делегация на всяка победена държава е въвеждана в *Залата с часовника* на Френското външно министерство, където конференцията ѝ предявява условия за мир, по които в известен срок могат да бъдат направени бележки – това е куртоазна формалност, тъй като почти нищо от повдигнатите възражения не е одобрено. Самите договори са сключени в различно време в пет предградия на френската столица. Първо е споразумението с Германия във Версай (28 юни 1919 г.) – то е подписано точно в деня на петгодишнината от убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд, но е призовано символично да „заличи“ спомена от 24 януари 1871 г., когато именно във Версай Франция моли за мир, за да спре Френско-пруската война. Следват споразумения с: Австрия (Сен-Жермен, 10 септември 1919 г.), България (Ньой, 27 ноември 1919 г.), Унгария (Трианон, 4 юни 1920 г.), Османската империя (Севър, 10 август 1920 г.). Извиканата в Париж за получаване на проектодоговора българска делегация е настанена в хотел „Шато дьо Мадрид“ в Ньой, като е поставена в изолация, при ограничено придвижване в града (с. 23 – 53). Там тя престоява почти два месеца, въпреки че документът вече е изработен (с. 38).

Проектодоговорът е връчен на 19 септември, а българските възражения са изпратени на 24 октомври (с. 66 – 80). Оглавявана от Александър Стамболийски делегация пристига в Париж на 19 ноември за сключване на договора и е настанена в същия хотел и при същите ограничения до деня на подписването – 27 ноември.⁴ Церемониалният акт се извършва в големия салон на кметството на Ньой без формалности, но с няколко любопитни жеста. Очевидец разказва, че след подписването Стамболийски захвърлил перодръжката (мит е, че е я строшил) и отказал на предложението на член на комисията да я задържи за спомен; друг присъстващ споделя, че гръцкият делегат възкликнал: „1200 години чакаме този момент!“ – това са свидетелства на отделни присъстващи, чиято достоверност, разбира се, подлежи на съмнение. Както ще се окаже по-късно, представителите на Съглашението пък се разписват в Златната книга на кметството – акт, останал незабелязан от нашата делегация. След закриването на заседанието рота войници отдава за пръв път почести на българския министър-председател, а делегацията ни е оставена да се движи свободно из града (с. 306 – 319). Това демонстративно нарушение на международния протокол по отношение на българската делегация трябва да се възприема също като значещ елемент от символизма на събитието *Ньой*.

Интерпретационни перипетии. Случайно ли е избрана датата?

Съмненията, че ратификацията е насрочена умишлено в деня на българския *Празник на победите*, следва да отпадат, при условие че отчетем про-

изведените чрез така организираната церемония символични послания. На първо място, условията за мира са връчени в *Залата с часовника*, приютила през 1875 г. Международната конференция по мерки и теглилки, завършила с подписването на *Конвенцията за метъра*. Така ще да е заявена претенцията, че проектодоговорът е изработен със стандартизираната точност на естествените науки, позволяваща да бъде отмерена справедливата вина и да бъде наложено прецизното наказание на причинителите на войната.⁵ Изборът на предградието Ньой също е знаков – тук се е намирал замъкът на рицаря Готие дьо Ньой, загинал в сражението край Одрин между войските на цар Калоян и император Балдуин през 1205 г. Така се напомня за конфликта от XIII в. между средновековна България и Латинската империя, завършил с неразплатено поражение за западните кръстоносци (Rauchevski 2019, pp. 317 – 318).⁶ Широко разпространено е сведението, на което не открих документално потвърждение, че при подписването на българската капитулация в залата е поставена картина, изобразяваща смъртта на граф Дьо Ньой. Знаков е дори изборът на хотела, в който е настанена българската делегация: на това място в началото на XVI в. френският крал Франсоа I построява замък, който получава името *Château de Madrid* (букв. *Мадридският замък*): той трябва да напомня за замъка в испанската столица, в който – след злополучната битка при Павия (1525 г.) във войната с Хабсбургите – френският крал е затворен и е принуден да сключи унижителен мир. За този исторически епизод напомнят посаден по предание от краля дъб и негова конна статуя, а посланието е доловено от Константин Муравиев, който не само споделя тези сведения, но и прави паралел между подписания от Франсоа I „разорителен“ мир и предстоящия за България „разорителен“ договор (Muraviev 1992, pp. 77, 226).

Грижливо подготвеният мизансцен указва, че събитието е инсценирано като повратен акт с изключителни последствия. Ето защо, дори сведенията за репликата на гръцкия делегат за дългото очакване за реванш и предложението Стамболийски да съхрани перодръжката като историческа реликва да са въобразени, те се вписват логично в този контекст по принципа *Se non e vero, e ben trovato* (*И да не е вярно, е добре измислено*). Режирираната сцена цитира събития с вековна давност (сраженията край Одрин от 1205 г. и край Павия от 1525 г.), а препратките целят да представят съвременните действия като акт на справедливо възмездие, основан на старозаветния принцип *oko за oko*. Така „арестът“ на българската делегация е представен като реципрочен отговор на пленничеството на Балдуин в Търново и на крал Франсоа I в Мадрид, а тежките клаузи на Ньойския договор възпроизвеждат суровостта на цар Калоян към император Балдуин и към неговия рицар Готие дьо Ньой.⁷

Ако Франция избира мястото и изгражда мизансцена на тази историческа драма, то Сърбия (в новата ѝ ипостаз Кралство на сърби, хървати и словенци) ще да посочва деня 27 ноември. Без да мога да се позова на официален доку-

мент, правя това допускане въз основа на латинските принципи *cui bono* (кому е изгодно) и *cui prodest* (в чия полза е). Наличието на мотив е допълнено и от *наличието на възможност*: сръбите, като важен за победителите съюзник, биха могли да подсказват подобно решение и съветът им да бъде чул; свръх това, Муравиев предава впечатленията си от голямата сръбска емиграция във Франция, активно защитаваща интересите на своята страна (Muraviev 1992, р. 148). Този ход е очакван и по логиката на *реципрочния отговор*: България е принудена да подпише унижителния мир на същата дата, на която Сърбия обявява поражението си през 1885 г.; при това ратификацията и през 1919 г. е бавена до настъпването на уречения ден, така както българите протакат през 1886 г., за да подпишат мира на 19 февруари.

Към изложеното мога да добавя и един аргумент, неотбелязан досега от никого: самият проектодоговор е връчен на 19 септември – това е именно Денят на Съединението по междувременно въведения нов Григориански календар.⁸ Това поредно „съвпадение“ не може да е случайно и не остава скрито за съвременниците – така ректорът на Софийския университет изпраща до великите сили протест със следния текст:

„Това решение ни се предаде в деня, когато българският народ, преди 34 години, унищожи една от несправедливите наредби на Берлинския конгрес – Съединението на северна и южна България. В същия ден...“ (в-к „Мир“, б г. XXV, бр. 5816, 1 октомври 1919, с. 3).

Начално узнаване. Символичният реваншизъм

Догадката, че актът на подписването на Ньойския договор е инсцениран от победителите по логиката на **символичния реваншизъм**, не е моя. Историците отдавна са видели заложения умисъл, но го споменават бегло, без да дефинират използването на подобни похвати като **принцип** в международните отношения в състояние на война. Ето напр. как археологът Йордан Венедиков коментира в своите спомени избора на Ньой за арена на споразумението:

„Единственото, което е свързано с Франция в случая, е едно сражение между България и участвали в кръстоносните походи френски благородници, един от които е бил Ньой. При това договорът беше сключен на 27 ноември – в деня на победите в Сръбско-българската война, – за да се изтъкне Сърбия като съюзник на победителите и да се унижи колкото е възможно повече България“ (Venedikov 1993, pp. 110 – 111)⁹.

Какво да се прави?! Аристотел допуска неморалното в трагедията, при условие че обслужва катарзиса.

Състрадание. Промяната на празника на армията

Как е посрещната новината за договора в София? Сутринта започва с обичайната за деня празнична програма по повод *Деня на победите*: панихида

за загиналите и тържествен молебен в „Св. Неделя“, приет от министъра на войната Райко Даскалов парад, музикално-литературна програма във Военния клуб, откъдето офицерството се запътва към Двореца да поднесе поздравления на царя, като носи по пътя на ръце ген. Георги Тодоров (Dimitrov 2012, pp. 68 – 70). След като телеграфът предава условията на мира (утвърдени малко преди 11:00 ч. парижко време), в центъра на столицата се събира голямо множество, което прави един необичаен жест. Литературният историк Иван Шишманов, посветил тези месеци на всекидневни беседи в „Юнион клуб“ с народния поет Иван Вазов, отбелязва в дневника си:

27 ноемврий.

Днес бил подписан в Ньойи фаталният мир. Към 1 ½, когато бяхме пили вече в клуба кафето си, мина една рота офицери. Вазов стана да ги види. Напомниха му руските доброволци и се просълзи.

След малко военна музика засвири „Съюзници, разбойници“ и хилядна тълпа се натрупа пред Вазовия дом, но поетът се яви на ъгловия прозорец на клуба срещу Министерския съвет и тълпата се обърна. Вазов държаше exproptio една хубава реч със силен глас. Изненада всички със своята импровизация.

В този момент се явиха на балкона на зданието на Министерския съвет някои от министрите. Даскалов държаше реч и тълпата го изслуша внимателно, но на края един офицер (бивши адютант на главнокомандующия) заяви, че народът е дошъл за Вазова, а не да прави овации на правителството, та да няма недоразумение. Министрите веднага изчезнаха от балкона и от прозорците като облени със студен дъжд.

Вазов втори път говори, благодари за вниманието и заяви, че поделва чувствата на народа, че обича България, българската младеж, българското офицерство и пр.

Последваха бурни ура, след което тълпата се разотиде (Shishmanov 2003, pp. 288 – 289).

Алтернативен спомен (Mirchev 1963, pp. 23 – 25) представя случая в друга тоналност: след речта си Вазов се разхлипла, а мнозинството пада на колене и запява поменалния войнишки химн по негови стихове „Покойници“. Важни в случая са не подробностите, а фактът, че в този момент на покруса българите търсят надежда и напътствени думи не от обичайните авторитети. Признанието пада на Иван Вазов, посветил се да отразява творчески перипетиите на българската съдба и затова разпознат като легитимен говорител от името на нацията. Любопитното тук е: софиянци, които в този момент не знаят подробности от церемонията и инсценирането ѝ като разплата за император Балдуин, сякаш интуитивно долавят скрития смисъл на събитието и отиват при

твореца, който в поезията си обосновава националните стремежи със същата аргументация, която създава мизансцена в Ньой.¹⁰

Наложеното време на сключване на мира не е дребна пакост, а акт с нема-ловажни последици във вътрешния живот на България. След 1919 г. датата 27 ноември започва да бъде свързвана не толкова с *Празника на победите*, колкото с *Деня на националната катастрофа*. Това вгорчава отбелязването на утвърдения военен празник и през 1926 г. той е преучреден на нова дата – 6 май, Гергьовден (Eldarov 2004, Dobrev 2014, pp. 64 – 84). В същото време се утвърждава традиция на годишнините от Ньойския договор да бъдат организирани протестни и траурни манифестации срещу неговите клаузи. Официално забранени от правителствата, нежелаещи да дразнят Великите сили и съседните държави, тези демонстрации завършват със сблъсъци с полицията. Любомир Банковски свидетелства, че като се разгорещели страстите, манифестантите нямало какво друго да правят, освен да издигнат българското знаме, да паднат на колене и да запеят националния химн, та да се спасят от ударите на полицаите, задължени в тази ситуация да отдават чест (Bankovski 1998, p. 25). Накратко, настроението в този ден се преобръща: катастрофата заменя победите (като повод за манифестация), неразрешената демонстрация заменя официалния парад (като празничен ритуал), а полицията заменя армията (като главен деец); химнът и националното знаме вече не обединяват българите, а спасяват едни от тях от палките на другите. Така символичният реванш в Париж се оказва изключително ефикасен: България вече няма да празнува деня на победата над Сърбия като свой военен празник; споменът за военния триумф е подменен с траур, а вдъхновеното от победата национално единство е заменено с вътрешен конфликт между властта и народа.

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ

Символичното денонсиране на Ньойския договор

Нова завръзка. Второто компиенско примирие

Първата световна война завършва на 11 ноември 1918 г., когато Германия подписва капитулация в малка горичка край френския град Компие – датата ще остане известна като *Деня на примирието*. Както винаги, победителите диктуват условията и налагат договорът да бъде сключен във вагон-ресторанта на влаковата композиция на командващия френската армия маршал Фош. Съгласието е постигнато малко след 5 ч. сутринта, но е уговорено примирието да влезе в сила 6 часа по-късно, та в историческите анали да бъде записано, че войната е свършила 11-ия ден от 11-ия месец в 11 часа. Този порив към цифрова симетрия, струвал сигурно немалко човешки животи, потвърждава подозрението, че и най-дребните детайли от международните споразумения за войната и мира не са случайни, а са елементи от втори скрит символичен сюжет.

За нас е важна сетнешната съдба на историческия вагон с фабричен № 2419Д: той е подарен от притежаващата го компания на френското правителство и използван за кратко от президента Александър Милеран. На 28 април 1921 г. вагонът е пренесен в *Дома на инвалидите* в Париж, където е експониран в *Двора на честта* като историческа реликва. Лошите условия за неговото съхранение налагат на 8 април 1927 г. той да бъде изнесен за реставрация. На 11 септември 1927 г. вагонът е въдворен в специално построен заслон от армиран бетон край Компьен. За официалното откриване на новия музеен обект пристига лично маршал Фош, който се разписва в Златната книга на града (Commault 1969, pp. 3 – 22).

Всичко изглежда безоблачно до Втората световна война. Внезапният немски военен успех през пролетта на 1940 г. принуждава френското правителство да търси преговори – те са насрочени по разпореждане на Хитлер за 22 юни 1940 г. край Компьен. Два дни преди уговорената среща немски войници разрушават музейния заслон, изнасят вагон № 2419Д и го преместват точно на мястото, където е подписана капитулацията през 1918 г. Така в същия вагон, на същото място, под принуда от позицията на силата, е подписано Второто компьенско примирие, в което този път капитулира Франция. Присъствалият на събитието американски журналист Уилям Шайрър предава изненадата на френските делегати:

„Никой не ги беше предупредил, че ще ги заведат до това светилище на френската гордост, за да бъдат подложени на подобно унижение, и замисълът на Хитлер несъмнено е бил да ги шокира. (...) Французите, както се виждаше веднага, със сигурност бяха зашеметени“ (Shayrar 2017, II, p. 150).¹¹

След това отмъщение, отново по заповед на фюрера, вагонът е транспортиран до Германия, където е изложен пред *Стария музей* (Altes Museum) край *Градината на удоволствията* (Lustgarten) в Берлин и посетен от голямо множество. Тук той престоява около две седмици, след което е изнесен край градчето *Ордруф* (Ohdruf) в Тюрингия, където е взривен от СС малко преди овладяването на селището от американските войски през април 1945 г. (Commault 1969, pp. 22 – 23).¹²

Интерпретационни перипетии. Символика на церемонията по денонсиране на капитулацията от 1918 г.

Действията на Хитлер са вдъхновени от миналото, а скритата им цел е военният триумф да бъде осмислен като символичен реванш. Точното възпроизвеждане през 1940 г. на ситуацията в Компьен отпреди 22 години е призвано да представи суровите условия на френската капитулация като реципрочен отговор на френския диктат от 1918 г. Но и нещо повече. Второто компьенско примирие е огледална реплика на първото с преобърнат знак, то е акт на символично денонсиране на предходното споразумение. Преобръщащото

цитиране като че ли продължава и насетне: използваният за щабквартира на френския главнокомандващ Фош вагон-ресторант е пренесен като скъпоценна реликва в *Стария музей* в Берлин – по аналогия с престоя му в *Дома на инвалидите* в Париж. Изборът не е случаен: построеният от Фридрих Вилхелм III замък е символ на укрепваща Германия, използван често като декор от нацистката пропаганда, а приютената тук музейна колекция включва изисканите след Френско-пруската война от 1870 – 1871 г. художествени ценности, заграбени след влизането на войските на Наполеон в Берлин през 1806 г. При това движението на вагона към Тюрингия след краткия му престой в немската столица повтаря логиката на маршрута му във Франция: временно в Париж и „завинаги“ в Компьен. Дълбок смисъл има и грижата за унищожаването на реликвата при очерталата се катастрофа на Третия райх – целта явно е предотвратяването на възможността тя да бъде използвана като инструмент за нов френски символичен реванш.

Усилията вагонът да бъде унищожен, се оказват напразни, защото освободената от немска окупация Франция намира изразни средства, с които да продължи да играе тази игра. На 11 ноември 1944 г. младежи от съпротивата обгарят с огън „оскверненото от немски крак“ историческо място в Компьен, „за да го прочистят от спомена на насилието и позора“. Пречистващият пламък е взет от вечния огън пред Паметника на незнайния воин в Париж и пренесен с факелна щафета, а този символичен реванш е насрочен точно в деня, в който се навършват 26 години от първото, щастливо за Франция, Компьенско примирие.¹³

Раждането на трагедията. Трите единства

Натрупаха се достатъчно примери, които ни позволяват да забележим, че различни исторически събития са сходни версии на един идентичен сюжет. Нека го скицираме: всяко враждебно символично действие поражда насрещно противодействие, което го цитира огледално и преобръща значението му, и така до безкрай. Предизвикателството в първо действие получава отговор във второ, който следва стриктно изискването за трите единства на трагедията, приписвани на Аристотел. Спрямо предизвикателството отговорът се отличава с единство на действие (нов договор от позицията на силата), единство на място (сключен на същото място) и единство на време (подписан на същата дата). В случаите, когато някое от тези изисквания не може да бъде изпълнено буквално, то е символично наподобено.

Трагическа вина. Какви са мотивите за символичния реваншизъм?

Струва си да се запитаме: какво поражда настойчивото произвеждане на подобни враждебни символични актове? Главните мотиви като че ли са два. Първият е **травмата** – всяка държава има зад гърба си по някой исторически

неуспех, споменът за който навява болка, а налагането на условия за мир е **терапевтична процедура**. Инсценирането на ситуацията на травматичната капитулация с обърнат знак е не просто отмъщение, но и опит за магическа отмяна на миналото, сякаш то никога не е било, то е опит за премахване на извора на националното страдание. Вторият мотив е **произвеждането на собствен морален образ**: цитирането на жестовете на Другия излъчва посланието: *постъпваме справедливо, като само отговаряме огледално на чуждата враждебност. Не извършваме злодеяние, а въздаваме справедливост*. Тук отново важат препоръките на Аристотел – трагическите персонажи не бива да са злодеи, твърди гръцкият философ, защото идентификацията с тях би била невъзможна; те следва да са само грешници.

Тези два мотива като че ли подтиква и почти задължават победителите да монтират в споразуменията за мир скрит исторически втори план – в него те указват коя национална травма лекуват и на кое чуждо злодеяние отговарят. Само че тези актове са възприемани от Другите като незачитане на тяхното национално достойнство и уронване на воинската им чест; тяхната реакция е в духа на: *не стига, че диктуват условията, но и ни се подиграват*. Така терапията на победителите уязвява поводите за гордост на противниците им, защото се възприема като **национално поругаване**. А това не е невинно: Антъни Смит прави любопитното предположение: „Поне в древния свят разрушаването на боговете и храмовете на една общност или държава се разглежда като средство за разрушаване на самата общност; изглежда такава е била целта на персийците, когато разрушават вавилонските храмове през 482 г. пр.н.е., а може би и на римляните, когато разрушават Ерусалимския храм през 70 г. пр.н.е.“ (Smit 2000, pp. 49 – 50). Разглежданите тук актове може би не са чак от този порядък, но по същество са идентични: с тях се атакуват дълбинните основания, чрез които Другите легитимират своето съществуване. Това буди гняв и поражда травма, която при успех на бойното поле отново предизвиква символичното уязвяване на Другия; така изчезва възможността вечната верига от взаимни отговори на чуждата враждебност да бъде пресечена.

Нова завръзка. Демонстрацията в Ньой през 1940 г.

Копнежът на германското ръководство да бъде унижена Франция, изглежда, е толкова голям, че то намисля още една демонстрация, в която ролята на възмездител е отредена на България. Ето какво се случва според мемоарите на видния български юрист Константин Кацаров:

„Първият акт на зачитане българските аспирации – след погрома на Франция – беше една покана, отправена от Хитлер до генерал Жеков да посети Западния фронт. На 23 юли в парижкото предградие Ньой, където в 1919 година бе подписан мирният договор с България, генерал Жеков бе сега официално приет от военния комендант пред кметството, и, пред постро-

ената почетна войскова част, бе издигнато българското знаме, а в залата, в която бе извършено унижението на България, Жеков се подписа в Златната книга на общината. Това бе нещо като външен акт на реабилитация на българската чест след поражението от 1918 г.“ (Katsarov 1993, p. 557).

Идеята за демонстрацията, изглежда, отново е на Хитлер, а поканеният е генерал Никола Жеков, главнокомандващ на Българската армия по време на Първата световна война, в този момент преминал в запаса. Инициативата очевидно цели и привличането на България за съюзник – войната ще се разгори същата есен и на Балканите. Ето какво споделя скоро след завръщането му в София, на специално организирана сказка, главният участник в церемонията:

Ще ви кажа само онова, което е от най-голям интерес и за вас, което беше от голям интерес и за мене, което силно ме развълнува и зарадва. То е, че германците туриха в моята програма да отида непременно и в Ньойи. И германците не само с готовност възприеха това мое желание да отида в Ньойи, но подготвиха и едно, макар и скромно, тържество, което ме трогваше до сълзи. Сами германците вземаха мерки да се издигне българското знаме над общината в Ньойи, наред с германското. (...)

Генералът, който ме придружаваше, като че ли отгада моята мисъл и ми каза:

Екселенц! Чака Ви приятна изненада!

Стигаме на площада пред общината в Ньойи. Бях посрещнат от почетна рота. Музиката засвири „Шуми Марица“, а в това време българското знаме се издигна над Ньойската община (Бурни ръкопляскания и викове „браво!“). (...)

След това, разбира се, приех почетната рота с надлежащия церемониал – знаете как става това. След това генералът ме покани да се кача горе, в залата на кметството в Ньойи, за да ми предаде един подарък. Чели сте вече в вестниците за това нещо, макар и бегло. Той ми предаде златната книга на общината Ньойи. В нея съвсем разписвали всички, които съвсем посещавали тая община. Най-накрая, на последната от всички изписани страници на тая книга, беше написано на немски език, че Ньойският договор, с който България бе обвързана след Световната война, е вече мъртъв, че това остава вече един мрачен спомен за историята на България и т.н. Генералът ми каза:

– Тая книга става вече притежание на Вашия музей.

Аз подписах последен тая книга. Това ме развълнува извънредно много. (Ръкопляскания). И всеки българин, разбира се, би бил развълнуван като мене. Приех тая книга с чувство на благодарност. После, когато излязох вън, пред ротата и пред публиката, казах няколко думи и в знак на благодарност прегърнах и целунах генерала от страна на България и от страна на българското воинство (Бурни ръкопляскания). (...)

Същия ден аз получих любезна покана да отида в француския парламент, за да слушам по радиото речта на Фюрера, която той държеше в Райхста-

га. Ирония на съдбата – да слушам речта на Фюрера в французкия парламент! (Zhekov 1940, pp. 14 – 16).¹⁴

Мимоходом можем да отбележим, че поканата Жеков да слуша речта на Хитлер от Райхстага по радиото във френския парламент, е поредна гавра с Франция. По-важното е друго: на връщане от Париж ген. Жеков изпълнява „един морален дълг“, като посещава цар Фердинанд в Кобург и Адолф Хитлер в Берлин: първият отправя молба към Бога и съдбата да дарят на България онова, за което е воювала; вторият гарантира, че след неизбежната победа българските интереси ще бъдат отчетени (Zhekov 1940, pp. 16, 23). В София генералът е посрещнат и акламиран на гарата от запасното офицерство, легионерите и патриотичните организации (Zheкова 1988, pp. 136)¹⁵.

Фотографии от церемонията по „денонсиране“ на Ньойския договор: посрещането на ген. Жеков пред кметството в Ньой и връчването на „Златната“ книга (ЩДА, ф. 4к, оп. 15, а.е. 386, л. 32, 34)

Интерпретационни перипетии. Символика на церемонията в Ньой от 1940 г.

21 години по-късно в Ньой отново се случва нещо важно – сценарият и режисурата този път са на новите победители и отново нито един детайл не е случаен. Най-трудна за тълкуване е датата – по описаната логика на реципрочността тя би трябвало да напомня повода, на който символичните действия се явяват като отговор; с други думи, тя следва да препраща към Първата световна война. Франция подписва капитулация на 22 юни 1940 г., ала да се чака до датата на Ньойския договор (27 ноември), та чуждият враждебен жест да бъде цитиран напълно огледално, е невъзможно; още повече че концепцията в случая е на германското командване.

При това церемонията следва да бъде извършена скоро след извоюваната победа като нейно узаконяване; обстоятелствата налагат да се бърза, защото Райхът се стреми да ангажира България за свой съюзник. Допускам, че тези съображения ще да са наложили да бъде подирена най-близката знакова дата и така ще да е избран

23 юли – това е денят, в който Австро-Унгария през 1914 г. поставя ултиматум на Сърбия след убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд и така провокира каскада от конфликти, прераснали в Голямата война. С други думи, поради липса на време за календарни маневри, 23 юли като ден на символичното начало на Първата световна война е избран като функционален заместител на 27 ноември – датата на нейния формален за България край.

Еднозначно към Първата световна война отправя фигурата на избрания български участник в събитието – ген. Никола Жеков. Той, разбира се, е германофил и идейно близък до нацистите (срв. книгата му „Масонството и еврейството. Пречки за възрождането на българското национално съзнание. Бегли мисли по повод Законопроекта за защита на нацията“). От тази гледна точка изборът му е политически коректен. Не тази страна обаче ще ни интересува в случая, а символичната. През 1940 г. Жеков е един от най-висшите по чин и авторитет български офицери (генерал от пехотата, почетен председател на кавалерите на ордена „За храброст“, почетен председател на „Съюза на българските национални легиони“ и пр.). Той обаче не заема официален пост нито в армията, нито в държавата. След уволнението си от служба още през 1918 г. генералът се занимава само с преподавателска и книжовна дейност. Това показва, че в Париж заминава не актуалният ген. Жеков, а неговото минало превъплъщение в битността му на главнокомандващ Българската армия по време на Първата световна война (за такъв Жеков е назначен с рескрипт на цар Фердинанд № 531 от 24 септември 1915 г.).¹⁶

Впрочем Никола Жеков ясно осъзнава ролята, която е призван да играе: в цитираната вече сказка (Zhekov 1940) той пояснява, че е поканен не като „кореспондент“, нито като „военен на служба“ (с. 2), „не като министър, не като държавник“ (с. 23), а като „живата връзка на България и нейното воинство с миналото през време на Световната война“ (Zhekov 1940, р. 2). При пристигането си в Германия, споделя генералът, той е приветстван от заместник-министъра на войната ген. Фром като „представителя на старото и новото воинство, другаря по оръжие от Световната война и българския приятел на Германия“ (с. 5), а в Ньой, според неговото разбиране, „се отдава дължимата чест в лицето на тогавашния главнокомандващ“ (с. 15). Така че по отношение на дееца всичко е ясно: в Париж отива главнокомандващият Българската армия от времето на Първата световна война.

Церемонията през 1940 г. е изградена върху негативно цитиране на сключването на мирния договор от 1919 г. Мястото е същото – кметството на Ньой, времето не може да е, но според възможностите е наподобено. Средищен жест и в двете сцени е актът на подписване: в първия случай – под наложеното със сила споразумение, във втория – под многото автографи в Златната книга на общината. Този път обаче българският „делегат“ е с различен статут – и по функция, и по ранг: ако Александър Стамболийски е министър-председател и представлява Държавата, то Никола Жеков е бивш главнокомандващ и олицетворява загубилата преди две десетилетия Армия. И макар българският гост през 1940 г. да е с по-нисък статут, то отношение-

то към него е преобърнато: ако Стамболийски е арестант в „Шато дьо Мадрид“, Жеков е скъп гост; министър-председателят влиза в общината като частно лице, а генералът е посрещнат като държавен глава от военния комендант. В първия случай българският суверенитет не е зачетен, във втория – той е свръхподчертан, като в добавка към дължимата по международния протокол почетна рота е организиран и ритуал по издигане на националното знаме и изпълнение на държавния химн. Така демонстративният отказ от спазване нормите на международния етикет по засвидетелстване на уважение към България през 1919 г. (отсъствие на почетна рота) е компенсирал през 1940 г. с три жеста: почетна рота, издигане на националното знаме под звуците на „Шуми Марица“, подписване в Златната книга на общината.

Нека обърнем внимание и върху още един детайл: Стамболийски не е посрещнат, а е изпратен с почетна рота – едва с ратификацията той получава политическа субектност по логиката, че договори се подписват между равни. Случаят с Жеков е противоположен: въпреки че през 1940 г. не представлява официално България, той е посрещнат като държавен глава. Защо? Ключ към разбирането на ситуацията дава актът по издигане на националното знаме – по принцип той не се извършва никога при посрещане на чужда делегация. И ако все пак със силата на въображението допуснем подобна възможност, то според протокола ритуалът би бил извършен *единствено* ако е придружен от *реципрочно* издигане на знамето на страната домакин (каквото тук няма); при това церемонията би се провела на входа на града (напр. на железопътната гара), но никога в центъра, пред сградата на местна институция. Ето защо, в случая няма ситуация на посрещане, а някаква друга – каква може да бъде тя? Една от най-важните функции на знамето е да показва кой владее територията, над която то се издига, или казано иначе, да сочи под чия юрисдикция е тя. Затова националните символи винаги се веят над държавни и местни институции, по търговски и военни кораби, но и по държавните граници – те са сигнал за влизащите, че започва нова юрисдикция.¹⁷ Това припомняне подсказва, че през 1940 г. е разиграна не ситуация по посрещане на чужд държавен глава, а церемония по встъпване във владение: местният *военен комендант* (това не е случайно) въвежда във владение българския генерал и му отдава правомощия да се разпорежда.

Накратко: Стамболийски е третиран като арестант, а Жеков е посрещнат като победител; първият е държавен глава, към който се отнасят като към подчинен наместник на окупирана провинция; вторият е без официален ранг, но е посрещнат като представител на метрополията. Преобърнатата ситуация може да бъде доловена дори в усета за комуникационна уместност: ако в първия случай някой е запитал (или би могъл да запита) Стамболийски дали няма да задържи перото като реликва, във втория случай адекватният въпрос би бил дали общината няма да съхрани перото, с която сред почетните ѝ гости е вписал името си и ген. Жеков.

Тази интерпретация се подкрепя и от конспективния преразказ на събитието, представен в спомените на Жана Жекова, съпругата на генерала, според които бъл-

гарското знаме е издигнато, след като е свалено френското, т.е. пресъздаден е акт по смяна на юрисдикцията:

„При строена рота, парадни маршове, почетна рота, които Никола поздравил, свалят френското знаме и издигат българското. Свилят „Шуми Марица“ и връчват на Никола Златната книга, в която се били разписали тогава всички големици – Ерио и други присъстващи“ (Zheкова 1998, pp. 136).

Ново узнаване. Размагьосването на Ньойския договор

Какъв обаче е смисълът на демонстрацията в Ньой през 1940 г.? В своите спомени съпругата на ген. Жеков отбелязва:

„След обиколката на фронта посетиха Компьен, вагона, в който бил подписан Ньойският договор срещу България и чиято тежест се чувстваше винаги“ (Zheкова 1988, p. 136).

Тук, разбира се, Жана Жекова греши (Ньойският договор не е подписан в Компьенския вагон), като подвежда и биографа на генерала да повтори недомислицата ѝ (Bozhkov 1998, p. 85). Това обаче е грешка в духа на интерпретацията на феномена от Фройд – смесването по инерция на двата сюжета предлага ключ за разбиране на събитието и разбулва смисъла му. Церемонията в Ньой през 1940 г. е сглобена по модела на Второто компьенско примирие и е акт на отмяна на чуждия триумф въз основа на принципа на **символичния реванш**. Съвременниците тълкуват случилото се като пряко денонсиране на омразния договор: ген. Жеков съобщава, че в края на Златната книга на Ньойското кметство на немски език било написано, че договорът „е вече мъртъв, че това остава един мрачен спомен за историята на България“ (Zhekov 1940, p. 15), а съпругата му говори за „анулирането на Ньойския договор“ (Zheкова 1988, p. 140). Същото значение придава на акта и ген. Иван Шкойнов, председател на Дружеството на запасните офицери в София, който открива сказката на ген. Никола Жеков с думите:

Той е щастливецът от всички нас, от всички българи, който бе поканен (...) да отиде в Ньойи – където се подчерта, че Ньойският диктат е вече пропаднал (Ръкопляскания), като издигнаха редом с победоносното германско знаме с пречупения кръст и българското такова. Той е щастливият българин, който присъствува на тая смъртна присъда на българската голгота, като същевременно, за да се заличи окончателно Ньойският договор, му предадоха златната книга на кметството в Ньойи, в която съ се разписвали след Световната война всички посетители на предградието Ньойи, и която той донесе тук в знак на това, че Ньойският договор е вече погребан (Zhekov 1940, p. 1).

Така е осмислен този сюжет и днес в българската уикипедия – той е подведен под заглавието „Денонсиране на Ньойския договор“, а описанието му е направено по мемоарите на Константин Кацаров¹⁸. Тук стъписва фактът, че *юрисът* Кацаров подбира думите си и заявява: *„Това бе нещо като външен акт на реабилитация на българската чест“*, като изобщо не използва понятие от сферата

на анулирането. Един договор може да бъде денонсиран или изменен от друг, сключен където и да е, но не и да стане нищожен вследствие от каквато и да е церемония. От юридическа гледна точка споразумението не е отменено и актът в Ньой няма никакви правни последици; не е унищожен или поне „пленен“ дори оригиналният документ с положените на него подписи. Възпроизведена е само с обърнат знак ситуацията на сключването му – това е **ритуална антимагия**, която по споделения усет на мнозина е призвана да излекува тегнешката прокоба. Същият мисловен модел поражда и Второто компиенско примирие от 1940 г., редактиращо първото от 1919 г., но германците са победили на бойното поле и наистина диктуват условията. Докато импровизираната през 1940 г. демонстрация обслужва само потребността от извършване на акт, с който да бъде размагьосан Ньойският договор, но това е не повече от *символична абракадабра*, въпреки ширещия се у мнозина ентузиазъм. Наум идва приписваната на Конфуций максима „Знаците и символите управляват света, а не думите или законът“ – сякаш не е важно, че Ньойският договор не е ревизиран и Западните покрайнини, да речем, остават в територията на Югославия, нали той е символично отменен!

Ген. Жеков обаче има чувството, че е участник в събливно историческо събитие – това личи и от факта, че от Париж той отива в Кобург – да докладва за акта на абдикирания цар Фердинанд, и в Берлин – да благодари на немския благодетел Хитлер. При това цялото пътуване на бившия главнокомандващ е заснето с идеята, че тези кадри ще останат в Златния фонд на българската военна и политическа история. Ето свидетелството на Жана Жекова:

„Всичко около посещението, обиколката, заминаването, пристигането било филмирано и ген. Попов донесе филмите, но м-р Филов не дал да се проявят. А беше приет от Хитлер в Бергстенгарден [Берхтесгаден], фотографиран със Златната книга, след като се разписали всички там присъстващи и връчена на Никола“ (Zhekova 1988, p. 136).

Ако свидетелството е достоверно, тогавашният министър-председател Богдан Филов пази хладен ум: преценката му отчита баланса между значимото предизвикателство към противниците и малките реални ползи от подобна патриотична пропаганда. От церемонията в Ньой, изглежда, остава само Златната книга на Парижкото предградие – Жана Жекова си спомня, че: „В София я предадоха на Царя, а Царят я дал във военния музей“ (Zhekova 1988, p. 136). Съдбата ѝ обаче е неизвестна, можем да се надяваме да не я е сполетяла съдбата на Компиенския вагон.

Неуспешен опит за обрат. „Ден на победна радост“

Поемането на административното управление на почти цялата етническа територия през пролетта на 1941 г. след победата на Германия над Югославия и Гърция изглежда като очаквания момент на осъществяване на българския блян. Този временен успех поражда опит за възстановяване на отменения *Празник на*

победите, макар и с друго название – *Ден на победна радост*. С изрично окръжно (№ 15222 от 24 ноември 1941 г.) Министерството на народното просвещение разпорежда из градовете да бъдат организирани манифестации, начело на които да стои знакът на победата „V“, а след него да вървят знамето и музиката на училището и всички гимназисти. По този начин следва „да се даде израз на голямата радост от счупване на оковите на Ньойския несправедлив диктат“, разяснява министърът Борис Йоцов (Balabanov & Manev 1943, II, pp. 931 – 932). Интересното в случая не е в това, че новият стар празник съществува кратко и не се утвърждава (Eldarov 2004, p. 7), а това, че честването на победата не е насрочено към датата на административното разширение на България, а към датата на официално неотменения Ньойски договор, при това цитираното окръжно изобщо не споменава стария *Празник на победите*. С други думи, това е акт на пореден символичен реванш.

Развързка. Значението на реликвите

Изследователско внимание заслужава и похитената Златна книга. Нека отбележим поредна симетрия между 1919 и 1940 г.: ако враждебен делегат предлага на Стамболийски да съхрани инструмента на сключване на договора (перодръжката), при условие че самият договор остава за победителите, то Жеков получава от своите съюзници Златната книга на френското кметство. И двата жеста са актове на даряване на реликва за музейна потреба: в първия случай – на символа на наложената принуда, във втория – на „протокола“ на чуждия триумф. Първият дар подчертава наложеното унижение, вторият – постигнатия реванш; Книгата всъщност е военен трофей, извоюван и дарен на България от нейния съюзник. Трофеите по правило подлежат на **символично унизяване** и точно това е смисълът на жеста да впишеш измененото състояние на нещата и да се подпишеш под предходните победители.

Ако погледнем двата сюжета заедно, ще открием и друга смислова симетрия. След войната с Франция германците пленяват и вземат като трофей вагон-ресторанта № 2419Д, т.е. помещението, в което е сключена злощастната капитулация в Първата световна война. Българите пък получават Златната книга на Ньойското кметство, която *чрез метонимия олицетворява все така мястото, в което са принудени да признаят своето поражение*. С други думи, двете реакции са породени от еднакъв мисловен модел: пленени като трофеи са **помещенията**, в които са подписани капитулациите; и в двата случая те са изпратени в националните музеи като нагледно доказателство за нищожността на сключените в тях споразумения. Именно защото началните победители полагат особени грижи за символичния мизансцен при узаконяването на своето тържество, новите щастливци на съдбата след настъпилия обрат пленяват самата сцена на събитието и преобръщат значението на символичните детайли в нея. Първите налагат *подписването на договор* наред знаков мизансцен в особено символично пространство.

Вторите нехаят за оригинала на договора, но взимат като трофей *самото символично пространство, въздигнато в ранг на символ на споразумението.*

Епилог. Коментарът на хора

Финалният акорд в тази поредица от жестове и техни огледални реплики идва от българската провинция – свидетелството отново е на Константин Кацаров:

Гражданите на град Кърджали събраха с подписки пари за покупка на златен часовник, който пратиха подарък на „войника от германската армия, който пръв бе влязъл в Ньой“. На часовника бяха гравирани годините 1919 – 1940. На тази възторжена проява на кърджалийци германското главно командване отговори също със сантиментален жест, като изпрати скоро след това един фелдфебел, а именно войника, който бе пръв завзел кметството в Ньой – и бе получил часовника – от Западния фронт чак в Кърджали, за да гостува и благодари на кърджалийци (Katsarov 1993, p. 557).¹⁹

Действията на кърджалийци подсказват, че издигането на българското знаме над кметството в Ньой е именно акт по влизане във владение – иначе какъв би бил смисълът по награждаване на първия, влязъл в кметството войник? Поръчаният от тях дар обаче има богати символични послания. На първо място са гравирани-те години – те без съмнение се отнасят до срока на действие на мирния договор и отразяват по формулата *раждане – смърт* годините на неговото съществуване. Това внушение се подкрепя и от избора на самия подарък – часовник, „отмерил“ и фиксира времетраенето на българското унижение („1919 – 1940“); той добавя и значението „Времето на Ньой изтече“. Свърх това надписът е насмешлив отговор на инсценирания след седем века френски реванш за поражението на Балдуин и на репликата на гръцкия делегат за хилядолетното очакване на българското поражение. Насмешлив, защото носи посланието: „Вашият триумф продължи само 21 години, докато нашите траят векове“.

На второ място, символично послание носи и самият избран дар – *златен часовник*, защото той влиза в две значими опозиции. От една страна, даряването на часовник е представено като епилог на сюжета, заченат в Залата с часовника на Френското външно министерство. От друга страна, *златният* часовник е реплика към *Златната* книга, в която се разписват триумфално политиците от Съглашението след Първата световна война, повторно преподписана от немци и българи. Актът на даряване на германския фелдфебел сякаш казва: „Благодарим ви, че сложихте край на сюжета, започнал в Залата с часовника в Париж и завършил със *Златната* книга в Ньой (1919 – 1940)“.

От трета страна, има и значеща симетрия по отношение на самия жест, с който един предмет бива превърнат в символ и в реликва. Политиците от Съглашението полагат своите подписи – тук има и фиксиране на личната заслуга, докато кърджалийските звезди поръчват на анонимен майстор да гравира един пестелив надпис. Действията са сходни, но не еднотипни: те отразяват различни концепту-

ални представи за света. Победителите от 1919 г. действат в съзвучие с максимата на Стефан Маларме „Светът съществува, за да се превърне в книга“. Те имат представа за Историята, в която важни са: самият акт на подписване, Златната книга, която ще съхрани техните автографи във вечността, и предложената като унизяващ дар перодръжка. Кърджалийци репликират с друга визия в духа на аксиомата на Хераклит „Всичко тече, всичко се променя“... във времето: според нея символ на Историята не може да бъде Книгата, а само Часовникът.

Благодарности и финансиране

Статията е създадена в рамките на научноизследователския проект „Гражданският празничен календар в България: национални и локални измерения“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката (договор КП-06-Н40/3 от 10.12.2019 г.).

БЕЛЕЖКИ

1. Възприемам заради наложилата се традиция и удобството побългареното изписване на парижкото предградие Ньойи.
2. Датата е избрана от съюзниците, без да е съгласувана с българската страна: „На 18 ноември полковник Анри съобщава на Сарафов, че Договорът за мир с България ще бъде подписан на 27 ноември 1919 г. в Голямата зала на кметството в Ньой“ (Raychevski 2019, p. 310).
3. Отсрочването е разпоредено от министър-председателя Петко Каравелов с шифрована телеграма до българския делегат Иван Ев. Гешов. Телеграмата е публикувана в сборника: *Външната политика на България 1879 – 1886*, с. 778 – 779; случаят е известен и на други, срв. Vasilyov 2001, p. 273.
4. Лошото отношение към българските делегати, в това число и ограничаването на възможността им за движение и контакти, не е публицистичен поплак, а достоверен факт – дори академични трудове използват метафори като „арестантски“ условия и „замъка-затвор“ (Hristov 1984, pp. 342, 344). Срв. в спомените на Петър Пешев: „В писмото си от Париж до Ц. Бакалов и др. с дата 24 август 1919 год. Стамболийски изтъква, че блг. делегация е била в домашен арест, следена, цензурирана, тъй да се каже, заградена в телена мрежа: „Тук ний сме, пише той още в плен. И хем уж ма толерират, но кач пара едер, когато не ми дават да се срещна с някои видни политически лица!... Режимът ни е още затворнически“ (Peshev 1993, pp. 603 – 604).
5. Все тук през 1928 г. ще бъде подписан *Договорът за отказ от войната като средство за държавна политика* (пакт Бриан-Келог), а на 9 май 1950 г. Робер Шуман ще прочете декларация, възприемана като първа стъпка към изграждането на Европейския съюз.

6. Загърбваме друг възможен мотив за избора на място на подписване на договора: майката на цар Фердинанд – Клементина, е родена именно в двореца „Ньой“ (Stoyanovich 2022, p. 148). Нещо повече, английският „Таймс“ съобщава, че на една от стените в залата на подписването е поставена фотография на княгинята като дете – сведение, което попада и в нашата преса (в-к „Мир“, г. XXV, бр. 5876, 12 декември 1919 г., с. 2). Този детайл остава незабелязан от българската делегация, срв.: „Залата беше богато украсена с луксозни килими и картини от прочути майстори художници“ (Muraviev 1992, p. 277).
7. Впрочем самият цар Калоян използва този похват – той се самоназовава „ромеоубиец“ и твърди, че отмъщава за стореното два века по-рано от византийския император Василий II, получил прозвището „българоубиец“.
8. Тук има една тънкость. Коректното прекалкулиране на датите по новия календарен стил изисква за събития от XIX в. да бъдат добавяни 12 дена, а от XX в. – 13 дена. „Законът за Григорианския календар“ обаче не обяснява този принцип, а обявява в чл. 5 новите дати само на празниците на царското семейство и на Деня на победите. По тази причина Денят на Съединението се чества хронологически некоректно на 19 септември, вместо на 18 (виж „Държавен вестник“, бр. 65 от 21 март 1916 г.).
9. Срв. „Мястото е знаково и то трябва да напомни на България за нанесено от нея седем века по-рано поражение на френските кръстоносци под знамето на император Балдуин“ (Raychevski 2019, pp. 317 – 318). Или: „преднамерено и търсено погазване на българското национално достойнство изобщо и на българската бойна чест в частност“ (Eldarov 2004, p. 6).
10. Виж напр. стихотворението „Среща на Шар“ от „Песни за Македония“ (1916). То разказва как българските царе Симеон, Самуил и Асен се срещат на Шар планина и оглеждат владенията от тях македонски земи: изведнъж те виждат настъпващото към Охрид бойно знаме на българската армия от Световната война. Ето най-симптоматичната строфа: „Внезапно развя се там някакво знаме! / Позна го и с радост възкликна Асен: / „Другари, поклон! Я гледайте там е / намилиниправнуци сбъднатий блен!““. Или накратко: аков в Париж през 1919 г. французите четат Първата световна война през поражението на Балдуин, то в София Иван Вазов я гледа през спомена за победите на българските средновековни царе.
11. Знаменателно е и това, че идеята за мизансцена на френската капитулация е планиран от Хитлер още на 20 май, когато операцията едва е започнала и успехът не е сигурен (Shaytar 2017, II, p. 148).
12. След края на войната, вместо липсващия оригинал в Компиен е експониран сходен вагон с фабричен № 2439Д (Commault 1969, p. 24). В медиите се мярва информация, за чиято точност не гарантирам, че през 1992 г. все пак са открити известни останки от запаления вагон, които са предадени на Франция.
13. Церемонията е отразявана по френското радио и влиза в полезрението и на българските вестници, срв. *Френската младеж прочисти с свещен огън*

окървавената земя в Компиенската гора (в-к „Заря“, год. XXIII, бр. 6925, 12 ноември 1944 г., с. 1).

14. Сказката е публикувана и през 1943 г. в двутомник с избрани статии и речи на генерала (Zhekov 1943, pp. 205 – 242). За посещенията си в Париж Жеков споменава и в друг случай (Zhekov 1943, pp. 195 – 196), без да добави нещо съществено. Фотографии с ключови моменти от пътуването са събрани в луксозен албум (In: ф. 3к, оп. 15, а.е. 386. Ат: ЦДА), но за съжаление, кадрите, запечатали как генералът се подписва в „Златната“ книга, са с много лошо качество. По ходатайство на Никола Жеков седем от придружавалите го немски офицери и подофицери са удостоени с български ордени и медали (Виж преписката по случая: (In: ф. 176к, оп. 13, а.е. 817. Ат: ЦДА).
15. Виж и специалното окръжно за посрещането на Всебългарския съюз „Отец Паисий“ In: ф. 135к, оп. 2, а.е. 129. Ат: ЦДА.
16. За по-частния символичен спор между България и Сърбия за датата 27 ноември и нейното различно звучене за двете страни през 1885 и 1919 г. не е без значение и участието на генерала в Сръбско-българската война. Като юнкер във Военното училище Жеков прави опит да се запише доброволец, но е отхвърлен поради лошо здравословно състояние. Несмирил се с отказа, той все пак е приет на служба във II Сливенски полк, който остава в резерв и не взема участие в бойните действия. За житейския път на ген. Никола Жеков виж Bozhkov 1998.
17. По аналогия това положение се прилага и в други области, срв. практиката по забиване на национално знаме при достигане на недостъпни пространства. Този жест всъщност символично заявява: Норвегия (и Руал Амундсен) покори Южния полюс на 14 декември 1911 г., а Британия (и Едмънд Хилари) – Еверест на 29 май 1953 г. Същият смисъл има и употребата на националния символ в церемониите по награждаване в спорта.
18. https://bg.wikipedia.org/wiki/Денонсиране_на_Ньойския_договор.
19. Случаят е достоверен и е отразен и в пресата (виж напр. „Дневник“, год. XXXIX, бр. 12256, 29 октомври 1940 г., с. 4).

ЛИТЕРАТУРА

- БАЛАБАНОВ, Н. & МАНЕВ, А., 1943. *Сборник с отбрани окръжни от Освобождението до края на 1942 г.* Т. 1 – 2. София: печатница Т.Т. Драгиев и С-ие.
- БАНКОВСКИ, Л., 1998. *Трагедията на едно поколение*. София: Фондация „Родина“, ЕТ „Мариета Преславска“. ISBN 954-799-786-6.
- БОЖКОВ, Х., 1998. *Пълен генерал Никола Жеков и неговото семейство*. София: Звезди [in Bulgarian]. ISBN 954-9514-04-8.
- ВАСИЛЬОВ, Т., 2001. *Спомени за лица и събития*. София: Сателит Джи Ем Пи – България. ISBN 954-910-201-7.

- ВЕНЕДИКОВ, И., 1993. *Познайте ги по делата им. Българската интелигенция и моите спомени*. София: Христо Ботев. ISBN 954-445-139-0.
- ДИМИТРОВ, Е., 2012. *Памет, юбилей, канон. Увод в социологията на българската литература*. София: Изток-Запад [in Bulgarian]. ISBN 978-619-152-124-1.
- ДОБРЕВ, А., 2014. *6 май – Ден на храбростта и празник на българската армия. Исторически преглед*. София: Военно издателство. ISBN 978-954-509-508-5.
- ЕЛДЪРОВ, С., 2004. Празникът на победите – 27 ноември. Непознатата история на бойния празник на Българската армия. *Военноисторически сборник*, 2004, кн. 4, pp. 3 – 7. ISBN 0204-4080.
- ЖЕКОВ, Н., 1940. *Впечатления от обиколката по бойните полета на Западния фронт през 1940 година. Сказка*. София: без пос. изд.
- ЖЕКОВ, Н., 1943. *Германия и България. Статии и речи на генерала от пехотата Николай Жеков, главнокомандуващ действащата българска армия през Световната война 1915 – 1918 год.* Том I. София: Тотю Тотев и Ст. Карапенов, 1943.
- ЖЕКОВА, Ж., 1998. Записките на Жана Жекова. В: БОЖКОВ, Х., 1998, с. 97 – 155. ISBN 954-9514-04-8.
- КАЦАРОВ, К., [1970]. *60 години живяна история*. Второ издание. София: Прозорец.
- МИРЧЕВ, П., 1963. *София от завчера*. София: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1969.
- МУРАВИЕВ, К., 1992. *Договорът за мир в Ньой*. София: Университетско издателство „Климент Охридски“.
- ПЕШЕВ, П., 1993. *Историческите събития и дейтели от навечерието на Освобождението ни до днес. С бележки за живота ми*. Трето фототипно издание. София: издателство на БАН. ISBN 954-430-155-0.
- РАЙЧЕВСКИ, С., 2019. *Долу Ньой! 1919. Раздяла с илюзията за правата на народите*. София: Захарий Стоянов. ISBN 978-954-09-1376-6.
- СМИТ, А., 2000. *Националната идентичност*. София: Кралица Маб. ISBN 954-533-040-6.
- СТОЯНОВИЧ, П. 2022. *Фердинандеум. Фердинанд I и европеизацията на България, представена в избрани области на държавното управление и обществото*. Велико Търново: Фабер. ISBN 978-619-00-1510-9.
- ТОДОРОВ, Ц., 1992. *Завладяването на Америка. Въпросът за Другия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

- ХРИСТОВ, Х., 1984. *България, Балканите и мирът 1919*. София: Наука и изкуство.
- ШАЙРЪР, У., 2017. *Възход и падение на Третия райх*. Том I – II. София: Изток – Запад. ISBN 978-619-01-0158-1.
- ШИШМАНОВ, И., 2003. *Дневник. 1879 – 1927*. София: Синева. ISBN 954-9983-32-3.
- COMMAULT, R., 1969. *Histoire de la voiture-restaurant № 2419. Le wagon de l'Armistice*. Uzès: Éditions de la capitale.

Acknowledgements and funding

The article was created within the framework of the research project “The Civil Holiday Calendar in Bulgaria: National and Local Dimensions”, funded by the Scientific Research Fund of the Ministry of Education and Science (contract KP-06-N40/3 of 10.12.2019).

REFERENCES

- BALABANOV, N. & MANEV, A., 1943. *Sbornik s otbrani okrazhni ot Osvobozhdenieto do kraya na 1942 g.*, vol. 1 – 2. Sofia: Pечатnitsa T.T. Dragiev i S-ie.
- BANKOVSKI, L., 1998. *Tragediyata na edno pokolenie*. Sofia: fondatsia „Rodina“, ET „Marieta Preslavska“. ISBN 954-799-786-6.
- BOZHKO, H., 1998. *Palen general Nikola Zhekov i negovoto semeystvo*. Sofia: Zvezdi. ISBN 954-9514-04-8.
- COMMAULT, R., 1969. *Histoire de la voiture-restaurant № 2419. Le wagon de l'Armistice*. Uzès: Éditions de la capitale.
- DIMITROV, E., 2012. *Pamet, yubiley, kanon. Uvod v sotsiologiyata na balgarskata literatura*. Sofia: Izток-Zapad. ISBN 978-619-152-124-1.
- DOBREV, A., 2014. 6 may – Den na hrabrostta i praznik na balgarskata armia. *Istoricheski pregled*. Sofia: Voenno izdatelstvo. ISBN 978-954-509-508-5.
- ELDAROV, S., 2004. Praznikat na pobedite – 27 noemvri. Nepoznatata istoria na boynia praznik na balgarskata armia. *Voennoistoricheski sbornik*, no. 4, pp. 3 – 7. ISBN 0204-4080.
- HRISTOV, H., 1984. *Bulgaria, Balkanite i mirat 1919*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- KATSAROV, K., 1970. *60 godini zhiviyana istoria*. Vtoro izdanie. Sofia: Prozorets.
- MIRCHEV, P., 1963. *Sofia ot zavchera*. Sofia: Izdatelstvo na Natsionalnia savet na Otechestvenia front, 1969.
- MURAVIEV, K., 1992. *Dogovorat za mir v Nyoy*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Kliment Ohridski“.

- PESHEV, P., 1993. *Istorieskite sabitia i deyateli ot navecherieto na Osvobozhdenieto ni do dnes. S belezhi za zhivota ni*. Treto fototipno izdanie. Sofia: izdatelstvo na BAN. ISBN 954-430-155-0.
- RAYCHEVSKI, S., 2019. *Dolu Nyoy! 1919. Razdyala s ilyuziyata za pravata na narodite*. Sofia: Zahariy Stoyanov. ISBN 978-954-09-1376-6.
- SMIT, A., 2000. *Natsionalnata identichnost*. Sofia: Kralitsa Mab. ISBN 954-533-040-6.
- STOYANOVICH, P., 2022. *Ferdinandum. Ferdinand I i evropeizatsiyata na Bulgaria, predstavena v izbrani oblasti na darzhavnoto upravlenie i obshtestvoto*. Veliko Tarnovo: Faber. ISBN 978-619-00-1510-9.
- SHAYRAR, U., 2017. *Vazhod i padenie na Tretia rayh*, vol. I – II. Sofia: Iztok – Zapad. ISBN 978-619-01-0158-1.
- SHISHMANOV, I., 2003. *Dnevnik. 1879 – 1927*. Sofia: Sineva. ISBN 954-9983-32-3.
- TODOROV, C., 1992. *Zavladyaneto na Amerika. Vaprosat za Drugia*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- VASILYOV, T., 2001. *Spomeni za litsa i sabitia*. Sofia: Satelit Dzhi Em Pi – Bulgaria. ISBN 954-910-201-7.
- VENEDIKOV, I., 1993. *Poznayte gi po delata im. Balgarskata intelligentsia i moite spomeni*. Sofia: Hristo Botev. ISBN 954-445-139-0.
- ZHEKOV, N., 1940. *Vpechatlenia ot obikolkata po boynite poleta na Zapadnia front prez 1940 godina. Skazka*. Sofia: bez pos. izd.
- ZHEKOV, N., 1943. *Germania i Bulgaria. Statii i rechii na generala ot pehotata Nikolay Zhekov, glavnokomanduvashit deystvuvashata balgarska armia prez Svetovnata vojna 1915 – 1918 god.* Tom I. Sofia: Totyu Totev i St. Karapenev.
- ZHEKOVA, Z., 1998. *Zapiskite na Zhana Zhekova*. In: BOZHKOVA, H., *Palen general Nikola Zhekov i negovoto semeystvo*, pp. 97 – 155. Sofia: Zvezdi. ISBN 954-9514-04-8.

THE SYMBOLISM OF THE CEREMONIES OF SIGNING THE TREATY OF NEUILLY AND ITS DENOUNCEMENT

Dr. Grigor Grigorov, Assist. Prof.
Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographical Museum – BAS
E-mail: grigor.grigorov@iefem.bas.bg